

ATT FÖREBYGGA KÖNSSTYMPNING AV FLICKOR OCH KVINNOR

En kartläggning

JÄMSTÄLLDHETS
MYNDIGHETEN

Att förebygga könsstämpning av flickor och kvinnor - en kartläggning

Den här skriften är till dig som är verksam inom en organisation eller verksamhet som möter flickor och kvinnor som blivit utsatta eller som riskerar att utsättas för könsstämpning. Syftet är att visa på åtta verksamheter erfarenheter från sitt arbete, men även att belysa utmaningar, behov och vägen framåt för ett verkningsfullt förebyggande arbete mot könsstämpning av flickor och kvinnor.

Dnr: ALLM 2021/39.11

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	4
INLEDNING.....	5
Genomförande.....	6
DEFINITION OCH PERSPEKTIV	7
Könsstymning av flickor och kvinnor.....	8
Lagstiftning inom området	8
Förekomst av andel utsatta och andel i riskzon.....	9
Attityd- och beteendeförändring efter migration	9
Riskfaktorer	10
Ett verkningsfullt förebyggande arbete	11
Att förebygga könsstymning av flickor och kvinnor i exil	12
ERFARENHETER FRÅN ÅTTA CIVILSAMHÄLLESORGANISATIONER.....	13
Könsstymning av flickor och kvinnor måste få ett slut	15
Fokus på flickor och kvinnor	15
Pojkar, män och yrkesverksamma är också viktiga att nå.....	16
Svårt att nå berörda grupper.....	16
Metoder med fokus på föreläsningar, övningar och "empowerment"	18
Våldsförebyggande arbete behöver genomföras på flera nivåer	19
Att förebygga våld med fokus på processinriktade värdedialoger	20
Förtroende och kompetens är grunden för att skapa dialog	21
Utmaningar – samverkan, resurser och Covid-19.....	21
Utmaningarna med att utvärdera verksamheten.....	22
Arbetet har resulterat i kunskapshöjning, gemenskap och stöd	23
VÄGEN FRAMÅT	24
Flera goda exempel.....	25
Lägg tid på förankring	25
Bred ansats med flera olika typer av insatser	25
Utvecklingsområden, utvärdering och långsiktig finansiering.....	26
Selektiv prevention.....	26
VERKSAMHETBESKRIVNING.....	28
REFERENSLISTA	30

SAMMANFATTNING

Syftet med denna kartläggning är att undersöka arbetssätt och metoder mot könsstympling av flickor och kvinnor samt på vilket sätt dessa har utvärderats. Underlaget baseras på intervjuer och projektrapporter från åtta verksamheter.

Civilsamhället spelar en viktig roll i arbetet mot könsstympling av flickor och kvinnor och kartläggningen visar att arbetet präglas av en bred ansats. Det vill säga olika former av aktiviteter med syfte att bedriva ett förebyggande arbete mot könsstympling av flickor och kvinnor. Verksamheterna uppger att det är viktigt att anpassa aktiviteter utifrån deltagarnas förutsättningar eftersom målgruppen är heterogen och har olika behov. Insatserna kan i sin tur delas in i två kategorier, utbildningsprogram och interaktiva arbetssätt. Syftet med verksamheternas arbete är i huvudsak att bryta tystnaden kring könsstympling av flickor och kvinnor, sprida information och kunskap samt bistå med stöd vid behov till flickor och kvinnor som har utsatts eller riskerar att utsättas för könsstympling. Deltagarna utgörs av berörda grupper och yrkesprofessionella. Att lägga tid på att etablera tillit och att förankra det förebyggande arbetet med berörda grupper ses som avgörande för att arbetet ska få avsedd effekt. Verksamheterna uppger att deras arbete bland annat har resulterat i en kunskapshöjning och att utsatta får stöd.

Trots att verksamheterna har genomfört ett omfattande arbete är det svårt att utläsa mätbara resultat. Eventuella utvärderingar och uppföljningar baseras till stor del på verksamheternas upplevelser. För att säkerställa att arbetssätt och metoder får avsedd effekt krävs systematiska uppföljningar och utvärderingar. Stöd till civilsamhället i hur verksamheterna kan genomföra utvärderingar och att genomföra praktisknära följeforskning anses därför vara utvecklingsområden i vägen framåt.

För att attitydförändring ska ske bör insatser riktas mot personer som har en positiv attityd eller är ambivalenta till könsstympling av flickor och kvinnor. Att identifiera denna grupp är en utmaning. I det avseendet kan dock forskning fylla en viktig funktion. Till exempel pekar forskning på att antal år som personer har vistats i exil har betydelse för attitydförändring. Nyanlända förefaller därför vara en viktig grupp att nå. För att utveckla det förebyggande arbetet behövs dock fler studier som rör attitydförändring efter migration. Det är även angeläget att fördjupa kunskapsläget gällande vad utsatta har för behov och hur berörda grupper påverkas av samt får stöd av myndigheters och civilsamhällets förebyggande arbete.

INLEDNING

I takt med ökad migration har könsstymning av flickor och kvinnor blivit en aktuell fråga även i Sverige.¹ Insatser från samhället, såsom kampanjer och utbildningar, kan påverka graden av risk för flickor och kvinnor att utsättas för könsstymning.²

I Sverige har satsningar med fokus på attitydförändring initierats sedan mitten av 1990-talet. Socialstyrelsen är den myndighet som haft flest regeringsuppdrag inom området och har arbetat med att förebygga könsstymning och sprida information och utbildningar till kommuner, regioner och andra berörda aktörer i samhället.

Andra myndigheter som har eller har haft regeringsuppdrag inom området är bland annat Jämställdhetsmyndigheten, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF), Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) och Nationella kompetensteamet vid Länsstyrelsen i Östergötland.³ Utöver myndigheter har även civilsamhället genomfört insatser med fokus på prevention.

I Sverige har också berörda grupper organiserat sig och bedrivit opinionsarbete mot könsstymning av flickor och kvinnor. Jämställdhetsmyndigheten har identifierat ett tjugotal aktörer inom idéburen sektor som arbetar med frågan i Sverige.⁴ Civilsamhället fyller en viktig roll i det förebyggande arbetet mot mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer, hedersrelaterat våld och förtyck samt prostitution och människohandel för sexuella ändamål.⁵

Kunskapen om hur civilsamhället arbetar mot könsstymning av flickor och kvinnor i praktiken är dock begränsad. Jämställdhetsmyndigheten ser att det finns få konkreta exempel på arbetsätt och metoder för att förebygga könsstymning av flickor och kvinnor i en svensk kontext.⁶

För att motverka könsstymning av flickor och kvinnor behöver det förebyggande arbetet stärkas och utvecklas genom bland annat systematisering och långsiktiga satsningar i form av uppföljningar, utvärderingar och spridning av lärande exempel.

Den här kartläggningen är ett led i Jämställdhetsmyndighetens kunskapsuppbyggnad inom området. Syftet är att undersöka arbetsätt och metoder mot könsstymning av flickor och kvinnor samt på vilket sätt dessa har utvärderats.

1 Jämställdhetsmyndigheten 2021a, Berggren 2006

2 World Health Organization 2016, European Institute for Gender Equality 2015

3 Nationellt centrum för kvinnofrid 2011, Jämställdhetsmyndigheten 2021b, Länsstyrelsen Östergötland 2021

4 Johnsdotter et al 2005, Jämställdhetsmyndigheten 2020b

5 Socialdepartementet 2016

6 Jämställdhetsmyndigheten 2020b

GENOMFÖRANDE

Underlaget till studien har i huvudsak samlats in genom intervjuer med företrädare från åtta civilsamhällesorganisationer.⁷ Merparten av informanterna arbetar som projektledare eller verksamhetsföreträdare. Materialet har även kompletterats med verksamheternas projektrapporter. Beskrivningen av verksamheternas arbete och resultat utgörs därmed enbart av uppfattningen hos de personer som arbetat inom verksamheterna.

Intervjumaterialet omfattar åtta semistrukturerade intervjuer. Under intervjuerna användes en halvstrukturerad intervjuguide med övergripande frågeområden och ett antal mer specifika följdfrågor. Frågeställningarna har delats in utifrån fyra teman som är verksamhetsbeskrivning, målgrupp, metod/arbetssätt samt resultat och utvärdering. Intervjuerna har skett via telefon eller genom videochatt, med anledning av restriktionerna i samband med Covid-19. Intervjuerna har varat i ungefär en timme. Samtalen har spelats in, transkriberats samt kompletterats med fältanteckningar under intervjuerna. Därefter har intervjuerna analyserats med fokus på beskrivning och analys av de arbetssätt och metoder som använts och på vilket sätt dessa eventuellt har utvärderats. Materialet har sedan kategoriserats utifrån följande teman; verksamheternas metoder/metodbeskrivning, målgrupp, motstånd och utmaningar samt effekt och utvärdering.

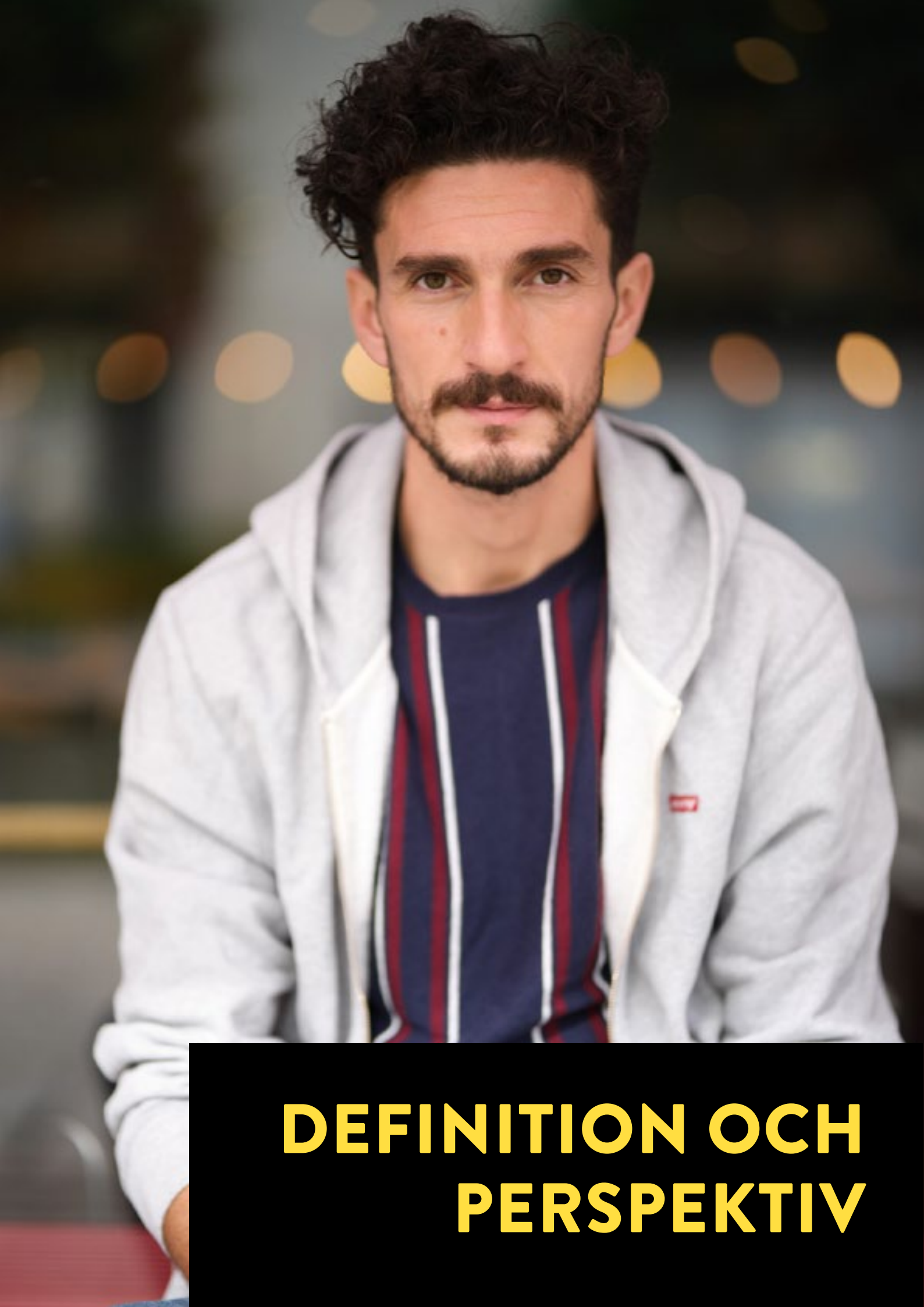
Jämställdhetsmyndigheten har under 2018 och 2019 genomfört en inventering som visade att det finns få konkreta exempel avseende förebyggande arbetssätt och metoder. Utgångspunkten för urvalet är inventeringen som utgörs av 21 verksamheter.⁸ Ytterligare kriterier som låg till grund för valet av verksamheter var att de tillhörde idéburen sektor och att de hade erfarenhet av att bedriva ett riktat arbete för att förebygga könsstypning av flickor och kvinnor. Utifrån dessa kriterier identifierade Jämställdhetsmyndigheten följande civilsamhällesorganisationer Action Aid, Action to stop, Afrikas Horn Kulturcenter, Bygga broar, Existera, Female integrity, Skånes horn av Afrika och Tjejers rätt i samhället (TRIS).⁹ Civilsamhällesorganisationerna har arbetat mot könsstypning av flickor och kvinnor under olika lång tid. Till exempel är Action to stop en relativt ny förening medan TRIS bildades 2002.¹⁰

7 Action Aid, Action to stop, Afrikas Horn Kulturcenter, Bygga broar, Existera, Female Integrity, Skånes horn av Afrika och Tjejers rätt i samhället (TRIS)

8 Jämställdhetsmyndigheten 2019; 2020b

9 Se bilaga för ytterligare information om de civilsamhällesorganisationer som ingår i intervjustudien.

10 Ibid

DEFINITION OCH PERSPEKTIV

KÖNSSTYMPNING AV FLICKOR OCH KVINNOR

Världshälsoorganisationen (WHO) använder begreppet ”kvinnlig könsstympning” vilket åsyftar ” [...] *alla kirurgiska ingrepp som rör borttagande delvis eller helt av de externa genitalierna eller annan åverkan på de kvinnliga könsdelarna av kulturella eller andra icke medicinska skäl*”. Enligt WHO utgörs kvinnlig könsstympning av fyra typer som är:

- Typ I – Borttagande av förhuden runt klitoris och/eller del av eller hela klitoris.
- Typ II – Delvis eller helt borttagande av klitoris samt partiellt eller totalt borttagande av de inre och yttre blygdläpparna.
- Typ III – Delvis eller fullständigt borttagande av yttre genitalier samt tillslutning/förstämning av vaginalöppningen (infibulation), med eller utan borttagande klitoris.
- Typ IV – Oklassificerade stympningar, allt som inte inkluderas i grupp I–III. Alla andra skadliga ingrepp i de kvinnliga könsorganen av icke medicinska skäl, till exempel prickning, piercing, sticka med vasst föremål och skrapning.¹¹

Samtliga definitioner av typer som innefattar delvis eller helt borttagande av klitoris avser den del av klitoris som är utanpå kroppen. Könsstympning av flickor och kvinnor är en heterogen företeelse och skiljer sig såväl mellan länder som inom länder. En återkommande förklaringsmodell är att sedvänjan är ett resultat av patriarkalt förtryck och ett medel för att kontrollera flickor och kvinnors sexualitet. Flera instanser på såväl nationell som global nivå ser könsstympning av flickor och kvinnor som ett uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck och som en kränkning av flickor och kvinnors mänskliga rättigheter.¹²

Åldern då flickor och kvinnor utsätts varierar, liksom typen av könsstympning, omfattning, vem som utför det och förklaringar till varför det görs. Även konsekvenserna för den som utsätts varierar, beroende på vilken typ av könsstympning det rör sig om och under vilka omständigheter det utförs. Direkta hälsokonsekvenser kan innefatta exempelvis smärta, blödning, infektioner, skador på närliggande organ och chock. I värsta fall kan det leda till

döden. På lång sikt kan det handla om svårigheter att urinera, underlivssmärta, smärta vid samlag, psykisk ohälsa och förlossningskomplikationer. Det förekommer även att utsatta inte har några långsiktiga besvär eller komplikationer.¹³

Begreppet ”kvinnlig könsstympning” pekar på att det rör sig om vuxna vilket kan betraktas som missvisande eftersom merparten blir könsstympade som barn. En mer korrekt svensk benämning av praktiken är könsstympning av flickor och kvinnor. Att bemöta flickor och kvinnor i Sverige med budskapet att de är stympade kan dock påverka deras självbild negativt. Flera myndigheter såsom Polismyndigheten och Socialstyrelsen har påpekat att det är en viktig aspekt att beakta, inte minst i bemötande av utsatta.¹⁴

LAGSTIFTNING INOM OMRÅDET

Könsstympning har varit kriminaliserat i Sverige sedan 1982 och omfattar alla ingrepp i de yttre könsorganen som sker i syfte att stympa eller åstadkomma bestående förändringar. Det är inte möjligt att samtycka till könsstympning och även den som begått brottet utomlands kan dömas vid svensk domstol. Försök, förberedelse och stämpling samt underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott är också straffbart.¹⁵ Hittills har enbart två fall, där åtal har väckts, lett till fällande domar avseende utförd könsstympning. Ytterligare ett åtal har lett till fällande dom för stämpling till sådant brott.¹⁶

Socialnämnden i varje kommun har det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver, och de har ett särskilt föreskrivet ansvar för barn och unga.¹⁷ När ett barn har utsatts för eller riskerar att utsättas för ett brott som exempelvis könsstympning, har socialnämnden ett ansvar för att barnet får det stöd och den hjälp som barnet behöver.¹⁸ För att socialnämnden ska kunna förebygga, erbjuda stödinsatser eller vidta åtgärder är det en förutsättning att socialnämnden får vetskap om att ett barn har farit eller riskerar att fara illa. Därför finns bestämmelserna om orosanmälan, där yrkesverksamma inom exempelvis myndigheter som kommer i kontakt med barn, hälso- och sjukvården, och verksamheter som fullgör insatser inom socialtjänstens område är skyldiga att anmäla oro för barn som far illa eller riskerar att fara illa.¹⁹ Alla som inte omfattas av an-

11 World Health Organization 2021a

12 Länsstyrelsen Östergötland 2021, Socialdepartementet 2018, Socialstyrelsen 2016, Nationellt centrum för kvinnofrid 2011

13 Johnsdotter et al 2005, Socialstyrelsen 2020, Wahlberg 2017, WHO 2016

14 Jämställdhetsmyndigheten 2021a

15 Lag (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor

16 Nationellt centrum för kvinnofrid 2021

17 1 kap. 2 § och 5 kap. 1 § socialtjänstlag (2001:453),

18 5 kap. 11 § och 11 kap. 1 och 2 § § socialtjänstlagen.

19 14 kap. 1 § socialtjänstlagen

flickor. Även om en person skulle vilja utsätta en flicka för könsstympning kan rädslan för myndigheter ha en avskräckande effekt.²⁸

Att möta människor från andra kulturer ger också upphov till nya synsätt. I en svensk studie berättar svensk-somalier om att möten med muslimer från mellanöstern bidrog till ökad kunskap om att könsstympning inte är en religiöst påbjuden sedvänja.²⁹ I en exilsituation förändras också föreställningar om sexualitet och giftermål enligt viss forskning.³⁰ I ovan nämnda studie berättar svensk-somalier att oron för att en icke-könsstympad dotter inte ska accepteras vid giftermål avtog eftersom man upplevde att landsmännen i det nya landet i huvudsak var negativt inställda till könsstympning.³¹ Ökad kunskap om mänskliga rättigheter och att könsstympning kan orsaka hälsoproblem och att kvinnor blir ekonomiskt oberoende har också betydelse.³²

Attityd- och beteendeförändring är dock inte något som sker plötsligt i samband med migration. Flera länder där könsstympning av flickor och kvinnor är vanligt förekommande såsom Eritrea, Etiopien och Somalia har också en lång historia av kunskaphöjande insatser mot företeelsen på såväl gräsrotsnivå som på nationell nivå. Även i exil har berörda grupper bedrivit opinionsarbete mot könsstympning av flickor och kvinnor.³³

Riskfaktorer

I studier som undersöker attityd- och beteendeförändring efter migration återfinns ett flertal riskfaktorer. För vissa personer kan det exempelvis vara viktigt att upprätthålla övergreppet för att det förknippas med kulturella värden och gemenskap.³⁴ Andra faktorer som har betydelse i sammanhanget är bland annat graden av integration och hur länge en person som invandrat har levt i exil.³⁵ Till exempel visar en kvantitativ och kvalitativ studie med omkring 650 svensksomalier från 2017 att stödet för könsstympning av flickor och kvinnor avtar i samband med migration. Omkring fyra procent av de tillfrågade var positivt inställda till mer omfattande typer av könsstympning och 18 procent var positivt inställda till prickning trots att det är en ovanlig typ av könsstympning i

Somalia. De tillfrågade som uttryckte en positiv inställning till någon form av könsstympning var främst nyanlända. Det var även vanligare att stödja prickning bland de som var äldre och från landsbygden i Somalia. Att stödja prickning var också vanligare bland de som ansåg att prickning var ett accepterat ingrepp inom deras religion eller att det gjorde kvinnan respektabel. Nästan var tredje tillfrågad uttryckte att prickning inte var en form av könsstympning. Samtidigt var de flesta medvetna om att det inte är möjligt att utföra prickning i Sverige eftersom det är förbjudet.³⁶

I en studie från 2012 med omkring 214 norsk-somalier, tog 70 procent avstånd från alla former av könsstympning av flickor och kvinnor. Resterande var antingen ambivalenta eller positivt inställda till företeelsen. Att stödja könsstympning av flickor och kvinnor var vanligare bland nyanlända.³⁷

En svensk studie från 2005 indikerar att svensk-eritreaner och svensk-etiooper har ett annat synsätt än svensk-somalier avseende könsstympning av flickor och kvinnor. Även om merparten informanter från Somalia uttalade motstånd kunde vissa se fördelar med könsstympning medan informanterna från Eritrea och Etiopien ansåg att företeelsen var meningslös. Flera av de svensk-eritreanska och svensk-etiopiska informanterna beskrev sedvänjan som en form av ”tortyr”. Skillnaden kan bero på att många svensk-eritreaner och svensk-etiooper levt i Sverige sedan 1970-talet medan de flesta svensk-somalier kom på 1990-talet.³⁸

Två svenska studier visar att det finns ett samband mellan flickor och pojkar som lever under oskuldsnormer/oskuldskrav³⁹ och negativa attityder mot svensk lagstiftning mot könsstympning. Vid en jämförelse mellan könen visar resultaten att en högre andel pojkar instämmer i påståendet att förbud mot könsstympning är negativt.⁴⁰ Till exempel visar en enkätundersökning som omfattar elever i årskurs nio i Uppsala att 10% av 543 pojkar lever med oskuldskrav och av de är 17% negativt inställda mot könsstympningsförbud. Av gruppen flickor som utgörs av 462 individer lever 20% med oskuldskrav och av de är 5% emot könsstympningsförbud.⁴¹

28 Exterkate, 2013, Johndotter et al 2005, Elgaali et al 2005, Wahlberg et al 2017b, Wahlberg 2017, Gele et al 2012, Belmaker 2012, Gele et al 2015, Wahlberg et al 2019, Socialstyrelsen 2015 och Johndotter 2016.

29 Johndotter et al 2005

30 Exterkate, 2013

31 Johndotter et al 2005

32 Exterkate, 2013

33 Johndotter et al 2005

34 Socialstyrelsen 2015

35 Ibid

36 Wahlberg 2017a

37 Gele et al 2012

38 Johndotter et al 2005

39 Med oskuldsnormer/oskuldskrav avses här personer som lever med kollektivets (familjens, släktens) förväntan på att de ska vara oskuld fram tills äktenskapet. Se Strid et al 2018 och Tjejers rätt i samhället 2019.

40 Strid et al 2018, Tjejers rätt i samhället 2019

41 Tjejers rätt i samhället 2019

Ytterligare en riskfaktor som framkommer i studierna är resor till hemlandet. Detta gäller även familjer som själva tagit avstånd från könsstympning eftersom det kan finnas en risk att släktingar låter utföra könsstympning på eget bevåg.⁴²

ETT VERKNINGSFULLT FÖREBYGGANDE ARBETE

Den tioåriga (2017–2026) nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck, våld i nära relationer och prostitution och människohandel markerar ett paradigmskifte i och med att fokus flyttats från hantering av våldets konsekvenser till att förebygga dess orsaker. Strategins första målsättning handlar om att förhindra att våld uppstår eller upprepas.⁴³ Våldsprevention är ett begrepp som kan definieras på flera på olika sätt. I Sverige kategoriseras vanligtvis våldsprevention in i tre inriktningar som är:

- **Universell våldsprevention:** Insatser till breda grupper i befolkningen, till avgränsade geografiska områden eller till en viss åldersgrupp, oavsett erfarenhet av våld eller riskförhållanden.
- **Selektiv våldsprevention:** Insatser till dem som bedöms ha en förhöjd risk för att utsättas för eller utöva våld. Med andra ord riktade insatser till grupper i samhället vars livsomständigheter innebär kända riskförhållanden för våld.
- **Indikerad våldsprevention:** Insatser till dem som redan har erfarenhet av våld, antingen som våldsutsatt eller våldsutövare. Med andra ord insatser som ska ge stöd, skydd och behandling när våldet redan är ett faktum.⁴⁴

När det gäller metoder för våldsförebyggande arbete finns det idag få effektutvärderade insatser i såväl Sverige som internationellt. De metoder och arbetssätt som praktiserats har endast i begränsad utsträckning utvecklats utifrån ett systematiskt tillvägagångssätt, med utgångspunkt i bästa tillgängliga kunskap och beprövad erfarenhet. I en forskningsöversikt om våldspreventiva metoder från 2020 identifieras ett flertal framgångsfaktorer för universell våldsprevention såsom:

- Program är mer effektiva om de består av flera träffar snarare än enstaka föreläsningar och andra punktinsatser.

- Program är mer effektiva om de fokuserar på att förändra – snarare än bara informera om – normer och attityder.
- Genusförändrande ansatser har visat god effekt på attityder och beteenden, särskilt om de försöker förändra hela samhällen och grannskap.
- I preventivt arbete med pojkar och män har fokus på maskulinitet och normer kring manlighet som understödjer våld, samt insatser som möjliggör en positiv plats för män i arbetet mot våld visat sig vara framgångsrika.

Förutom att antal utvärderingar av universell våldsprevention är få är de dessutom ofta metodologiskt svaga. För att nämna ett exempel utgör utvärderingsforskningen oftast av brukarundersökningar vilken innebär att deltagare beskriver hur de ser på insatsen genom att fylla i en enkät. Även om brukarundersökningar genererar viss kunskap så ger de inte upphov till information som möjliggör utvärdering av programmets effekt.⁴⁵

Effektutvärderade insatser mäter oftast faktorer som relaterar till våldsanvändning såsom attityder mot våld. Att mäta attityder kring våld är metodologiskt utmanande i Sverige eftersom utgångsvärdena redan från början ofta är höga. Många i Sverige anser till exempel att mäns våld mot kvinnor är problematiskt och att det bör upphöra, samtidigt som det fortsätter att utövas. Att undersöka attityder mot mäns våld mot kvinnor i samband med en våldsförebyggande insats är därmed svårt eftersom det sällan visar på stora förändringar. Med andra ord blir det inte lika stor effekt av en våldsförebyggande insats jämfört med om nivån på utgångsvärdena var låg från början. När program utgörs av kunskapshöjande insatser och deltagare redan från start har en negativ syn på mäns våld av kvinnor blir det svårt att visa att metoder med fokus på attitydförändring har en positiv effekt.⁴⁶

Ytterligare en utmaning avseende effektutvärdering är att det är svårt att veta vad en studie faktiskt mäter. Utvärderingar mäter oftast före och efter en våldsförebyggande insats. Resultaten kan påvisa en mer eller mindre positiv förändring, men det säger inget nödvändigtvis om vilka element i en insats som varit verksamma.⁴⁷

Även om utvärderingsforskningen har brister finns det studier som talar för att våldsförebyggande insatser har effekt. Utvärdering av program och insatser är viktigt för att utveckla det förebyggande arbetet mot våld.⁴⁸ För att läsa mer om våldsförebyggande arbete har Jämställdhetsmyndigheten reviderat och utvecklat handboken ”Inget

42 Socialstyrelsen 2015

43 Socialdepartementet 2016, Jämställdhetsmyndigheten 2020a

44 Franzén, Gottzén 2020, Jämställdhetsmyndigheten 2020c

45 Franzén, Gottzén 2020, Jämställdhetsmyndigheten 2020a

46 Franzén, Gottzén 2020

47 Ibid

48 Ibid

att vänta på” i samverkan med MÄN och Unizon. Inget att vänta på samlar kunskap om våld, genus och prevention på ett och samma ställe. Den ger konkret vägledning för hur ett systematiskt och kunskapsbaserat våldsförebyggande arbete kan genomföras i fem steg.⁴⁹

Att förebygga könsstympning av flickor och kvinnor i exil

Att förebygga och motverka könsstympning av flickor och kvinnor är en angelägen fråga på såväl nationell som global nivå.⁵⁰ När det gäller våldsförebyggande arbete mot könsstympning av flickor och kvinnor i exil finns det ytterst få effektutvärderade insatser.⁵¹ Det saknas också forskning om hur förebyggande insatser, exempelvis via kampanjer, påverkar berörda grupper.

Insatser för att bekämpa könsstympning av flickor och kvinnor kan delas in i fyra strategier som antingen används enskilt eller i någon form av kombination. Strategierna är centrerade kring följande inriktningar:

- Fokus på negativa hälsoeffekter
- Kriminalisering
- Klassificera det som ett brott mot flickors och kvinnors mänskliga rättigheter
- Lyfta fram patriarkatets roll och viljan att kontrollera kvinnors sexualitet⁵²

Förebyggande insatser genomförs på såväl individnivå som övergripande samhällsnivå. En central del av arbetet är att synliggöra frågan. Prevention handlar inte bara om att utbilda potentiella förövare, offer eller åskådare. Insatser riktar sig också mot utbildare och andra yrkesprofessionella. Arbetet inom området är centrerat kring att stärka yrkesverksamma så att de kan ge skydd och stöd i ärenden, där det finns oro att en flicka eller kvinna riskerar att könsstympas eller där en flicka eller kvinna redan har utsatts för könsstympning. En arena som anses ha en viktig funktion i det förebyggande arbetet är hälso- och sjukvården.⁵³ Vad gäller kunskapsnivån bland yrkesprofessionella inom hälso- och sjukvården i Sverige så indikerar vissa rapporter att den varierar i landet. Det finns också uppgifter som talar för att rutiner inom hälso- och sjukvården behöver stärkas och att vårdpersonal ibland är osäkra på hur frågan om könsstympning ska tas upp och

med vem.⁵⁴

När det kommer till förebyggande insatser är det viktigt att anpassa åtgärderna utifrån kontext. I Sverige finns det flera olika aspekter att beakta. Till exempel har berörda individer i migrantgrupper levt i exil olika lång tid. Att anpassa åtgärder utifrån dessa och andra påverkande faktorer kan därför vara en utmaning.⁵⁵

En studie med omkring 650 svensk-somalier från 2017 konstaterar att det finns ett samband mellan attitydförändring och migration. Förutom att undersöka deras attityder mot företeelsen planerade forskaren bakom studien att låta informanterna genomgå ett förebyggande program för att sedan effektutvärdera insatsen. Mot bakgrund av det höga utgångsvärdet, alltså att merparten av informanterna redan från start var negativt inställda mot företeelsen bedömde forskaren att det var för metodologiskt utmanade att genomföra en effektutvärdering av insatsen. Att mäta om insatsen gav upphov till attitydförändring bedömdes således vara för svårt. Ingen förebyggande insats genomfördes i sammanhanget.⁵⁶

I en svensk intervjustudie tillfrågades svensk-eritreaner och svensk-etiooper hur de såg på det förebyggande arbetet. Merparten ansåg att frågan var malplacerad i och med att de inte hört att någon landsman i Sverige som praktiserat företeelsen. Om det förebyggande arbetet ska bedrivas var merparten överens om att det måste ske genom respekt. Kulturellt sensitiva kampanjer lyftes fram som betydelsefullt. Att involvera män⁵⁷ lyftes också fram som viktigt för att kvinnor ska kunna känna sig säkra på att deras flickor kommer att kunna gifta sig. Även kvinnor sågs som viktiga att nå för att de har en central roll som beslutsfattare i många familjer.

Inom forskningsfältet återfinns kritiker som menar att förebyggande åtgärder i en migrationskontext kan få oanade konsekvenser. En studie om svensk-somalier framhåller att attityder till stor del formas utifrån hur andra landsmän ser på frågan. I det fall media framställer könsstympning av flickor och kvinnor som en utbredd problematik i Sverige kan det få migranter att tro att deras landsmän praktiserar företeelsen. Det finns även studier som framhåller att förebyggande insatser såsom kampanjer kan förstärka berörda gruppers känsla av utanförskap och få utsatta att kännas sig ofullständiga samt påverka deras sexuella hälsa negativt.⁵⁸ En annan återkommande kritik är att förebyggande åtgärder kan medföra att berörda grupper misstänkliggörs.

49 Jämställdhetsmyndigheten (2020c).

50 Wahlberg et al 2017b

51 Berg et al 2012

52 Wahlberg et al 2017b

53 Länsstyrelsen Östergötland 2015, Socialstyrelsen 2020, Jämställdhetsmyndigheten 2021a, Nationellt centrum för kvinnofrid 2011, Franzén, Gottzén 2020, WHO 2021b, Wahlberg et al 2017b

54 Jämställdhetsmyndigheten 2021a, Socialstyrelsen 2020, Berggren et al 2006, Widmark et al 2001, Rashid 2019

55 Brown et al 2013

56 Wahlberg et al 2017b, Wahlberg 2017a

57 I detta sammanhang refererade informanterna till andra invandrargrupper såsom somalier.

58 Whalberg et al 2017b, Johnsdotter 2018, Lien et al 2013, Karlsen et al 2019

ERFARENHETER FRÅN ÅTTA CIVILSAMHÄLLES- ORGANISATIONER

”De är ofta ledsna och många har posttraumatisk stress. De känner utanförskap. De vill vara som alla andra. En tjej berättade att hon inte förstår varför hon är så arg och ofta hamnar i bråk. Det tog ett tag innan hon förstod att det hängde ihop med övergreppet hon har utsatts för. Men nu när hon deltagit i vår verksamhet så känner hon sig lättad och förstådd.”

KÖNSTYMPNING AV FLICKOR OCH KVINNOR MÅSTE FÅ ETT SLUT

Gemensamt för samtliga verksamheter som inkluderats i kartläggningen är att de har som övergripande mål att inga fler flickor eller kvinnor ska könsstympas, samt att de som utsatts ska få rätt vård och stöd. Utöver det beskriver flera att ett syfte är att ”bryta tystnaden” kring könsstympning och dess konsekvenser.

För att problematisera könsstympning utöver eventuella fysiska och psykosociala konsekvenser, beskriver en del verksamheter företeelsen som ett sätt att begränsa flickor och kvinnors sexualitet. Ofta är en sådan problemformulering byggd på utgångspunkter om mänskliga rättigheter där man vill stärka flickor och kvinnors rättigheter till sin kropp och sin sexualitet. Några av verksamheterna beskriver tydligt att de ser könsstympning som en fråga om hedersrelaterat våld och förtryck. Ytterligare en aspekt, som ofta hänger ihop med de föregående, handlar om att man ser problemet i mångt och mycket som ett tabu eller som en del i en tystnadskultur, som behöver brytas för att lyckas lösa problemen. För att nämna ett exempel framhåller Afrikas horn kulturcenter följande mål i sin projektrapport:

”Projektet ville gärna bidra till utrotningen av denna tradition, dvs. könsstympning. Vi ville också stärka flickor genom ökad tillgång till kunskap kring deras rättigheter (inklusive rätten att skyddas mot könsstympning) och sociala nätverk utanför familjen. Vi ville också förändra attityder och beteenden bland kvinnor och män som gör att könsstympning fortsätter att praktiseras.”⁵⁹

En annan aspekt är att man ser problemet som en fråga om kunskapsbrist, både bland berörda grupper och bland yrkesprofessionella inom exempelvis hälso- och sjukvården samt förskolan. För berörda grupper kan kunskapsbristen leda till att könsstympning fortsätter genomföras eller att man inte söker vård. För professionella kan kunskapsbristen leda till bristande förståelse, att frågan inte alls uppmärksammas, att personer med problem som följd av könsstympning inte får rätt vård eller på andra sätt diskrimineras.

FOKUS PÅ FLICKOR OCH KVINNOR

Merparten av verksamheterna som ingår i kartläggningen riktar sig i huvudsak mot flickor och kvinnor. Informanterna berättar att de flickor och kvinnor som de möter har olika åldrar, utbildningsnivåer och livssituationer. För att

öka kunskapen om målgruppen planerade Action Aid att kartlägga deltagarna utifrån demografiska och socioekonomiska faktorer. Att samla in den typen av uppgifter visade sig ge upphov till misstro bland deltagarna vilket ledde till att Action Aid valde att avstå från kartläggningen. Skånes horn av Afrika har dock genomfört en kartläggning av deltagarna med stöd av en forskare.

Verksamheterna möter flickor och kvinnor som har utsatts för könsstympning. Intervjumaterialet visar att långsiktiga hälsokomplikationer till följd av könsstympning varierar bland deltagarna som utsatts för sedvänjan. Verksamhetsföreträdarna berättar att de möter flickor och kvinnor som har utsatts för könsstympning som både har psykiska och fysiska hälsoproblem, men också personer utan långsiktiga komplikationer. Verksamhetsföreträdaren från Existera beskriver möten med ungdomar som har utsatts för könsstympning:

”De är ofta ledsna och många har posttraumatisk stress. De känner utanförskap. De vill vara som alla andra. En tjej berättade att hon inte förstår varför hon är så arg och ofta hamnar i bråk. Det tog ett tag innan hon förstod att det hängde ihop med övergreppet hon har utsatts för. Men nu när hon deltagit i vår verksamhet så känner hon sig lättad och förstådd.”

Gemensamt för många flickor och kvinnor som verksamheterna möter är att de har koppling till Somalia. Verksamheterna möter även flickor och kvinnor med härkomst från Eritrea, Etiopien, Kurdistan, Sudan, Djibouti och Gambia. Viktigt att understryka i sammanhanget är att två av de åtta civilsamhällesorganisationerna som Jämställdhetsmyndigheten har intervjuat är somaliska föreningar vilket påverkar vilka personer som de möter. Några av verksamheterna påpekar dock att risken med att förknippa könsstympning med vissa folkgrupper är att de diskrimineras och misstänkliggörs, eller att andra missas. I samband med detta påpekar därför vissa verksamheter att aktörer i samhället såsom hälso- och sjukvården behöver ha ett öppet förhållningssätt och ställa frågan till alla, oavsett ursprungsland.

Flera intervjupersoner framhåller att det förebyggande arbetet bör rikta sig till flickor och unga kvinnor i och med att de utgör morgondagens mödrar. För att komma nära målgruppen har Existera sin lokal i ett område med hög andel utrikesfödda. I detta avseende utmärker sig TRIS som har etablerat flera strukturer för att komma i kontakt med målgruppen. TRIS når målgruppen genom exempelvis deras öppna verksamhet, föreläsningar, jour, chatt och skyddat boende.

POJKAR, MÄN OCH YRKESVERKSAMMA ÄR VIKTIGA ATT NÅ

Pojkar och män är en sekundär målgrupp för ett flertal civilsamhällesorganisationer som Jämställdhetsmyndigheten har intervjuat. TRIS når pojkar i samband med att de föreläser för elever på högskole- och gymnasium. Bygga broar förordar yrkesprofessionella att involvera fäder i det förebyggande arbetet. Två av verksamheterna som sticker ut i detta avseende är Skånes horn av Afrika och Afrikas Horn Kulturcenter som riktar sig mot deras respektive föreningsmedlemmar som utgörs av både män och kvinnor. Flera intervjupersoner framhåller dock att det förebyggande arbetet bör omfatta pojkar och män. Verksamhetsföreträdaren från TRIS resonerar kring detta:

”Det som slog mig när jag var i skolorna var behovet bland pojkar att prata om könsstämpning mot kvinnor och flickor. När vi skulle genomföra enkäten i en skolklass kom frågan om könsstämpning upp. Det fanns en kille i klassen från Somalia. Jag berättade att omkring 98 procent av alla flickor och kvinnor i Somalia är könsstämpade. Han frågade om hans mamma och systrar kunde vara könsstämpade. Jag sa ja kanske. Pojken frågade sina föräldrar och fick reda på att hans mamma och syster var könsstämpade. Det var något han inte kände till. I enskilt samtal med pojken blev det tydligt att han hade ett stort behov av att fortsätta samtalet. Pojken funderade mycket kring hur det skulle bli om han fick en dotter. Han var bestämd på att han själv om han blev pappa inte skulle vilja könsstämpla sin dotter.”

Verksamheterna beskriver också flera olika utmaningar kopplat till kön. Det kan handla om att de har svårt att nå ut till pojkar och män. Men det kan också handla om frågor kring hur verksamheten ska organiseras, om de ska blanda eller separera personer utifrån kön när det gäller information och diskussioner. Här beskriver Afrikas horn Kulturcenter att projektet gärna ville bidra till utrotningen av denna tradition, dvs. könsstämpning utmaningen med att nå ut till män och pojkar:

”Vi hade svårt att rekrytera män. De utgick från att vi skulle tala om kvinnors underliv utan att fråga eller förstå vad det egentligen handlade om. Männerna tyckte att det var pinsamt att tala om underliv.”

En tredje målgrupp som omnämns är yrkesprofessionella. Bygga Broar och Female integrity arbetar i huvudsak med att utbilda yrkesprofessionella inom hälso- och sjukvården, socialtjänst, kommunala verksamheter och skolor

gällande könsstämpning. Även flera av de andra verksamheterna ägnar sig åt utbildning av yrkesprofessionella till viss del. Skånes horn av Afrika vars sekundära målgrupp är yrkesprofessionella utbildas av föreningens ambassadörer som är unga vuxna.

En annan aspekt av detta är att verksamheterna ibland möter ointresse från professionella och beslutsfattare. Verksamheterna vill involvera och bjuda in professionella och beslutsfattare både för att informera och för att ge legitimitet, men de upplever ibland att det blir problem när samverkan inte fungerar eller ignoreras i praktiken.

SVÅRT ATT NÅ BERÖRDA GRUPPER

På frågan vilka grupper verksamheterna har svårare att nå omnämns äldre kvinnor, personer som lever i en hederskontext, nyanlända, personer som före sin flytt eller flykt till Sverige levde på landsbygd i ursprungslandet och personer som är födda samt uppvuxna i Sverige men med anknytning till länder där könsstämpning i hög grad utövas.

Att närma sig berörda grupper med insatser rörande könsstämpning av flickor och kvinnor ses som en utmaning av flera verksamheter. En anledning till detta är att ämnet är av känslig karaktär. Förtroende framhålls som en central faktor för att få personer att delta på aktiviteter såsom föreläsningar och workshops. Flera av verksamheterna har ägnat mycket tid åt att etablera nära och långvariga relationer på arenor där målgruppen finns. Action Aid upplever att arbetet med att etablera förtroende har underlättats genom att flera av deras anställda själva härrör från länder där könsstämpning av flickor och kvinnor är vanligt förekommande. Fördelar som lyftes fram i detta avseende var kunskaper i språk och kultur. Här resonerar företrädaren från Afrikas horn Kulturcenter kring utmaningen att nå berörda grupper:

”Först testade vi att sprida reklam genom Facebook och utomhus men ingen kom. Sen började jag prata med människorna som besökte föreningen. De var negativt inställda först. De sa vi kan detta. Folk försvarade sig också. Det tog lång tid att prata med alla. Till slut kom vi överens om att erbjuda läger för somaliska familjer på sommaren. Under lägret såg vi till att barnen fick göra aktiviteter och under tiden gick vi igenom utbildningen med föräldrarna. I och med att de väljer vem de åker till lägret med så känner de sig trygga med varandra vilket underlättade.”

Några av verksamheterna påtalar att de haft interna diskussioner om hur transparenta de kan vara gentemot målgruppen angående deras avsikter med aktiviteterna. För

”Vi hade svårt att rekrytera män. De utgick från att vi skulle tala om kvinnors underliv utan att fråga eller förstå vad det egentligen handlade om. Männens tyckte att det var pinsamt att tala om underliv.”

Action Aid utgör detta även en svårighet för att en central del av deras metod är att låta deltagarna själva identifiera och definiera problem kopplat till könsstympning av flickor och kvinnor. Deltagarna förväntas bland annat göra det under en aktivitet som kallas för body mapping, vilket är en metod där deltagare ges möjlighet att berätta om sitt liv genom bildskapande i relation till olika kroppsdelar. Action Aid poängterar att det inte går att nå alla berörda grupper med samma insats för att det är en heterogen grupp. Istället har Action Aid valt att fokusera på att synliggöra deras verksamhet så att personer som har behov av stöd kan kontakta dem på eget bevåg. För att synliggöra deras verksamhet har de valt att etablera samverkansstrukturer med kvinnogrupper och jourer.

Ytterligare en utmaning som verksamheterna har ställt inför är att berörda grupper under samtalsträffarna är mer angelägna att tala om andra problem såsom arbetslöshet och diskriminering. Action Aid lyfter att det är svårt att få personer att delta på utbildningar om könsstympning av flickor och kvinnor när de står inför många samhällsutmaningar. Vissa är exempelvis ensamstående mödrar som inte har någon tid att avvara för den typen av aktiviteter.

METODER MED FOKUS PÅ FÖRELÄSNINGAR, ÖVNINGAR OCH "EMPOWERMENT"

För de flesta verksamheter är informationsspridning den huvudsakliga insatsen. Informationen sprids främst genom föreläsningar till berörda grupper och professionella, samt diskuteras i flera fall vidare genom studiecirkel eller diskussionsgrupper. Insatserna har berört ämnen såsom mänskliga rättigheter, lagen mot förbud av könsstympning av flickor och kvinnor, religion, attityder, sociala normer, patriarkala strukturer, hälsa och sexualitet. För att nämna ett ytterligare exempel så har Afrikas Horn Kulturcenter arrangerat föreläsningar med temat familjeliv i olika länder där frågor såsom kulturkrockar, jämställdhet och könsstympning av flickor och kvinnor tas upp. Av deras projektrapport framgår följande:

”Fokus för projektet har varit att skapa forum för samtal om kvinnlig omskärelse, där argument, ställningstaganden och attityder kan prövas och diskuteras. I samtal med andra kan man utveckla nya kunskaper och insikter.”⁶⁰

Här berättar verksamhetsföreträdaren från Skånes horn av Afrika om deras arbete:

”Ofta pratar vi om själva kulturens roll. Normer och värderingar. Och var det kommer ifrån. Vi förklarar att det finns många muslimska länder där kvinnor inte könsstympas och att de är lika bra muslimer som vi är. Det är en gammal kultur från faraonska tiden som inte har något med religion att göra. I Afrikas horn är kristna och muslimer utsatta för det.”

För att öppna upp för samtal används bland annat studier och filmer. Till exempel använder Skånes horn av Afrika rapporten *Continuity or Change? Improved Understanding of Attitudes Towards Female Genital Cutting after Migration from Somalia to Sweden*⁶¹ som utbildningsmaterial. Några påtalar att det är viktigt att anpassa utbildningsinnehållet utifrån deltagarnas förkunskaper om könsstympning av flickor och kvinnor. Verksamheterna möter exempelvis kvinnor som har utsatts för företeelsen och andragenerationens invandrare som inte kommit i kontakt med ämnet tidigare.

Verksamheterna har bjudit in personer för att föreläsa för deltagarna som exempelvis vårdpersonal, kommunanställda, forskare och religiösa ledare. Några har också bjudit in föreläsare som själva har utsatts för könsstympning innan de bosatte sig i Sverige. Verksamhetsföreträdaren från Skånes horn av Afrika berättar att de bjöd in en föreläsare som berättade vilken inverkan övergreppet hade på hennes äktenskap.

Flera av civilsamhällesorganisationerna berättar om hur de praktiskt hanterar en del motstånd och skepsis från deltagarna genom att de första gångerna bjuda in personer med stort förtroendekapital hos målgruppen. Det kan till exempel vara en religiös företrädare, en lokalt förankrad person som många känner till eller en person med egna erfarenheter av könsstympning. Först därefter lägger de till forskning, lagstiftning och professionellas kunskap. Flera av verksamheterna upplever att de når fram med sitt budskap genom denna strategi.

Några av verksamheterna kompletterar även de informativa insatserna med att utbilda och uppmuntra ambassadörer som sprider informationen vidare eller kan fungera som kontaktpersoner för nya medlemmar eller särskilt utsatta personer.

En del verksamheter har en tydligt stärkande, empowerment inriktad metod, med ett särskilt fokus på flickor och kvinnor. Till exempel uppger Existera att deras förebyggande ansats är att stärka flickor och kvinnors psykiska och fysiska hälsa. Existera har inget standardiserat programinnehåll. Istället har de valt att låta deltagarna bestämma vad programinnehållet ska utgöras av. Deltagarna har till exempel lyft att de är behov av mer kunskap om ämnet. Andra har uttryckt behov av samtal och stöd

60 Afrikas Horn Kulturcenter 2017

61 Wahlberg 2017a

att vidta kontakt med hälso- och sjukvården. När det kommer till det sistnämnda så hjälper nästan alla verksamheter enskilda genom att slussa dem vidare till vård vid behov. En del av verksamheterna tar upp utmaningar kring att de möter okunniga professionella inom hälso- och sjukvården, socialtjänsten och skolan. Till följd av detta upplever några av verksamheterna att de inte kan förlita sig på att utsatta flickor och kvinnor får adekvat stöd och vård av samhället. För den enskilde individen kan det exempelvis leda till att de får ett dåligt bemötande eller bristfällig vård.

Verksamheterna uttrycker att en förutsättning att bedriva den här typen av verksamhet är att skapa en trygg miljö för deltagarna. Detta görs genom bland annat samtal, aktiviteter och övningar. Några har även bedrivit separata gruppträffar utifrån kön och ålder för att skapa en tryggare miljö för deltagarna. Andra framhåller att det är viktigt att samtalsträffar utgörs av personer med olika bakgrunder. Skånes horn av Afrika ger sin bild:

”I grupperna har vi siktat på att blanda nyanlända personer och personer som är mer etablerade i det svenska samhället för att man kan komma med olika perspektiv på kvinnlig omskärelse om man nyss flyttat från ett land där det är social norm och om man bott länge i ett land där det inte är social norm. Genom att blanda olika grupper kan man få syn på varandras perspektiv och slå hål på myter om vad ”andra tänker” om kvinnlig omskärelse. Vi blandade också män och kvinnor, unga vuxna och äldre personer i samtalen för att många perspektiv skulle kunna komma fram och ställas mot varandra.”⁶²

När det kommer till arbetssätt har Action Aid inspirerats från utlandet. Modellen som är en demokratisk deltagandemetod heter Reflection Action och har använts i flera länder. Ambitionen är att ge upphov till attitydförändring genom att sätta deltagarna i centrum för dialog. Metoden bygger på fyra steg som är kontextförståelse (genom olika visuella verktyg), utvecklingsstrategi (identifiera och prioritera problematiken), agera (kartlägga möjliga ageranden, bestämma riktlinjer och tidsram) och utvärdering (reflektion som fokuserar på svårigheter, framgångar och resultat). Action Aid utbildades av personer från bland annat Senegal, Somaliland, Liberia, Danmark, Italien och Spanien. Efter utbildningen har Action Aid anpassat metoden till den svenska kontexten och tagit fram en utbildning för de anställda.⁶³

Våldsförebyggande arbete behöver göras på flera nivåer

TRIS är en civilsamhällesorganisation som utmärker sig på flera sätt. Till exempel bedriver TRIS förebyggande arbete på flera nivåer, ett skyddat boende och individuell stöd, samt opinionsbildning. Därutöver har TRIS tagit fram olika typer av utbildningsmaterial inom området hedersrelaterat våld och förtryck som dels riktar sig mot personer med intellektuell funktionsnedsättning. Material på lättläst svenska har också tagits fram. TRIS har också genomfört en kartläggning av förekomsten av våldsatthet med särskilt fokus på hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer bland unga i Uppsala. Rapporten belyser dels frågor som rör ungdomars attityd gentemot könsstymning av flickor och kvinnor. Att presentera studieresultaten ses som ett bra sätt att öppna upp för en dialog.

TRIS metod kan delas in i tre olika moment. Det första momentet präglas av en bred och informativ ansats. Ett återkommande tema i deras föreläsningsserie är kroppen och värderingar där frågor om könsstymning av flickor och kvinnor inkluderas. När det kommer till diskussioner avseende värderingar betonar TRIS att det är viktigt att vara tydlig i samtal med ungdomar vad som gäller i Sverige och styra samtalen till viss del. Verksamhetsföreträdaren berättar att diskussioner som saknar riktning kan sluta med att alla får tycka något och att ingen har rätt. TRIS försöker komma ifrån vad de kallar för ”kränkingskultur” och istället fokusera på fakta, mänskliga rättigheter och lagstiftning. Här resonerar företrädaren ytterligare kring detta:

”Ungdomar behöver få möjlighet att resonera kring att alla sedvänjor eller kulturella uttryck inte är lika mycket värda. Det handlar om att ge ungdomar möjlighet att förstå att människor har lika värde i olika kulturer. I skolor vågar oftast inte ungdomar utanför hederskontexten samtala kring hedersrelaterat våld och förtryck. [...] Samtalen om hedersrelaterat våld och förtryck kan varken börja eller begränsas till individers självupplevda erfarenheter. Även om det sistnämnda är otroligt viktigt så är frågan om hedersrelaterat våld och förtryck större än så. Det gäller oss alla som bor i Sverige och skolor behöver adressera frågan på ett tydligt och nyanserat sätt. Vissa värden är universella. Dessa värden delar vi alla för att vi just är människor. Det är exempelvis sexuell njutning eller rätten att äga sin egen kropp. Det finns en plikt att stå upp för den rätten och ingen kultur kan få företräde framför individens rätt till ett liv i frihet. Det är också viktigt att förklara för ungdomar vad som definieras som våld. Ofta har unga personer en bild av våld som mer liknar tortyrliknande behandling.”

62 Skånes Horn av Afrika 2019

63 Action Aid 2021d

Moment två och tre riktar sig däremot enbart mot individer som söker sig till deras verksamhet. Det andra momenten är centrerat kring övningar och diskussioner i grupp. I detta skede involveras samtliga deltagare oavsett om de har utsatts för könsstymning eller om de riskerar att utsättas för könsstymning. TRIS genomför även en enkätundersökning i syfte att fånga upp personer som har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och vilken attityd man har till olika frågor. Utifrån resultaten gör TRIS sedan ett riktat urval och erbjuder valda personer att delta i moment tre som omfattas av fördjupad information om bland annat könsstymning, mänskliga rättigheter och stödåtgärder som finns att tillgå i samhället. En rad övningar används för att öka deltagarnas kunskap och få igång diskussioner. Till exempel har de tagit fram fiktiva fall för att belysa hur Förenta Nationerna definierar könsstymning. Verksamhetsföreträdaren ger sin bild:

”Vi försöker komma närmare frågans komplexitet. Varför könsstymmas flickor och kvinnor? Vad bidrar det till. Vi pratar om kvinnans kropp, heder, att äga sin egen kropp, lust, sexualitet och föreställning om den rena och smutsiga kvinna. Kvinnokroppen, anatomi, komplikationer och smärta är andra frågor som vi lyfter i våra samtalsgrupper med unga kvinnor och flickor. Vi försöker göra samtalen levande genom att man får berätta om sin kompis och vi har berättelser från tidigare deltagare som vi har fått tillåtelse att dela med oss. Vi bjuder även in personer som har expertkunskaper inom ämnet och personer som har gjort en egen resa. Vi brukar även bjuda in någon som berättar om sin öppningsoperation och kombinerar samtalet med medicinsk expertis.”

Tris har utarbetade metoder rörande uppföljning med enskilda ungdomar. Utgångspunkten för metoden är att Tris inte släpper taget om någon som de ser är i behov av stöd. Uteblir ett barn från en aktivitet så försöker de kontakta barnet exempelvis genom att ta kontakt med skolan. En central del av metoden är också att se till att yrkesprofessionella tar sitt ansvar såsom socialtjänsten.

Att förebygga våld med fokus på processinriktade värde-dialoger

Bygga broar arbetar med kunskapslyftade insatser mot yrkesverksamma kring hur de kan föra processinriktade värdegrundsdialoger utifrån barns och ungas rättigheter kopplat till hedersrelaterat våld och förtryck inklusive könsstymning av flickor och kvinnor. Syftet är att stärka yrkesverksamma i att möta och skapa dialog om viktiga värdegrundsfrågor med varje barn och förälder. Bygga broar arbetar mot flera olika kommunala verksamheter

vilket gör att de måste anpassa sig efter interna kommunala riktlinjer och handlingsplaner. Om målgruppen exempel är förskolepersonal så anpassar Bygga broar uppdraget utifrån deras arbetsuppgifter. Verksamhetsföreträdaren betonar att yrkesverksamma inom skolan har en viktig funktion när det kommer till värderingsförändring. Spontana samtal vid hämtning och lämning i förskolans hall kan göra skillnad. Verksamhetsföreträdaren ger sin bild:

”Punktinsatser är jättebra men går man in i en förskola i en vecka och jobbar aktivt med det så har vi kunnat se att det är i det här vardagliga mötet och utifrån förtroendet och relationen som man kan föra de här processinriktade dialogerna och faktiskt påverka barn och vårdnadshavare. Berättelser om att barn har upplevt våld kommer inte upp på en angiven tid och en angiven plats utan det sker under spontana möten.”

Bygga broar har en grundutbildning i fyra dagar och ett fördjupat arbete där de träffar enheter en gång i månaden för handledning. Arbetet baseras på kommunens ägandeskap. Innan de startar utbildningarna ser de till att kommunala verksamheter tar fram en plan för hur arbetet kan resultera i verksamhetsutveckling.

Utbildningen utgörs av reflektionsövningar, föreläsningar och gruppövningar. En central del av utbildningen rör värdegrundsfrågor och kulturkrockar. Verksamhetsföreträdaren uppger att det är viktigt att yrkesverksamma förstår att de är präglade av sina egna erfarenheter och att det har inverkan på deras samtal med människor som har en annan bakgrund än svensk. Utbildningen rör därför förklaringsmodeller till varför det kan uppstå konflikter. Ytterligare föreläsningsteman som berörs är förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck. Till exempel lyfter de ämnen såsom lagstiftning och hur samhället kan arbeta mot våldsformer som exempelvis könsstymning av flickor och kvinnor. Så här beskriver verksamhetsföreträdaren deras arbete:

”Vad händer när jag möter någon annan person som har ett annat sätt att kommunicera eller en person som kommer ifrån en annan värdegrund. Tänker att jämställdhet är ett starkt värde i Sverige och det behöver det inte vara i andra länder. Vi är ett individualistiskt självförverkligande land. Vad händer när vi möter människor från länder som präglas av kollektivism.

När vi pratar om könsstympling så pratar vi om att det är ett lagbrott men sen pratar vi också om de mekanismerna bakom och vad det är som gör att man väljer att göra det och kopplar tillbaka till sociala normer eller kollektivism eller individualism. Kan jag fatta det här beslutet själv eller är jag tvingad från min familj.”

FÖRTROENDE OCH KOMPETENS ÄR GRUNDEN FÖR ATT SKAPA DIALOG

Majoriteten av verksamheterna möter människor som tar avstånd från könsstympling av flickor och kvinnor. Några beskriver dock hur människors reaktioner ibland kan bli mycket starka när könsstympling blir talbart och beskrivs som skador och rättighetskränkningar. En del kvinnor upplever sig stigmatiserade och har ett komplext förhållningssätt till offerskap som ibland ”läggs på” dem. Flera av verksamheterna har därför vinnlagt sig om att initialt arbeta aktivt med tilliten genom att exempelvis börja med att bjuda in personer med stort förtroendekapital eller egna erfarenheter. Verksamhetsföreträdaren från Tris berättar:

”Stigmat är särskilt svårt. För det är deras kropp. De har ingen annan erfarenhet än den könsstympade kroppen och det är viktigt att man får känna sig hel även fast man är könsstympad. Vissa av de frågorna kan vara svåra. Det finns en rädsla att prata om den könsstympande kroppen. Om du inte har varit med om det så finns det en föreställning hos vissa att du inte kan prata om det. Den bilden delas inte av de flickor och unga kvinnor jag möter. Tvärtom tycker de att frågan gäller alla. Det är viktiga samtal. Jag tror vi alla som arbetar med människovårdande yrken har förmåga att känna empati. Vi behöver inte ha varit med om allt själva för att vi ska ta ställning. Hos oss arbetar inte ideella med dessa frågor. Vi har bara avlönad personal. För att kunna arbeta hos oss är ett minimikrav att kunna klara av att samtala om hedersrelaterad brottslighet.”

Även verksamhetsföreträdaren från Afrikas Skånes horn ger sin bild:

”Det har funnits en liten grupp som har sagt att vi inte ska svartmåla vår kultur för vita människor. De tar upp att svenska kvinnor genomgår skönhetsoperationer för underlivet i Sverige utan problem. Men när det kommer till oss afrikaner så kallar de oss för grova ord. Vi bemöter alltid detta genom fakta.”

Verksamheternas arbete har medfört att ungdomar och kvinnor som har utsatts för könsstympling har fått ett forum att tala om sina erfarenheter. Verksamhetsföreträdaren från Afrikas Horn Kulturcenter uppger att kvinnor under samtalsträffar beskrivit hur könsstymplingen har påverkat deras liv. Existera har även erfarenhet av att möta kvinnor som har mått dåligt till följd av att de har utsatt sina barn för könsstympling innan de bosatte sig i Sverige. Att skapa forum för samtal ses som positivt av merparten. Samtidigt framhåller flera att det också finns utmaningar med att bedriva den typen av verksamhet som bland annat rör ungdomar. Till skillnad från vuxna som har ett färdigutvecklat konsekvenstänk, är det svårare för ungdomar att koppla ihop handling och konsekvens. Enligt TRIS kan detta leda till att ungdomar berättar om personliga erfarenheter under samtalsträffar för att sedan ångra sig. Att dela med sig av personliga erfarenheter i det fall man inte är redo för det gör inte en individ starkare nödvändigtvis. För att undvika att ungdomar hamnar i en utsatt position har TRIS utformat riktlinjer om hur personalen ska agera när ungdomar lyfter att de själva har utsatts för könsstympling eller att de riskerar att utsättas för könsstympling. Personal hindrar ungdomar från att delge för mycket information under samtalsträffar. När det finns indikation att ungdomar är behov av stöd ser personalen till att de får komma i kontakt med en kurator omgående. TRIS har i regel alltid en kurator tillgänglig.

Ämnen som upplevs svåra att tala om med berörda grupper rör bland annat sex och samlevnad. Verksamhetsföreträdaren från Existera berättar att de möter en del utsatta som lever i en miljö som präglas av kyskhetsnormer vilket påverkar deltagarnas syn på sex och samlevnad.

UTMANINGAR – SAMVERKAN, RESURSER OCH COVID-19

Majoriteten av informanterna upplever att de inte möter motstånd från berörda grupper i den mening att grupper försökt hindra de från att bedriva verksamheter mot könsstympling av flickor och kvinnor. I detta avseende utmärker sig dock TRIS, som även är den enda verksamheten med anställda (de flesta andra verksamheter bygger till största delen av volontärer). Verksamhetsföreträdaren från TRIS uppger att det kan finnas en del hot eller andra risker för personalen som arbetar med frågor mot hedersrelaterat våld och förtryck. Enligt TRIS är detta en följd av att det finns några personer som inte vill att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck ska utföras på det sätt verksamheten gör, eller vill ha tillgång till fortsatt kontroll av flickor och kvinnor som exempelvis tas hand om i skyddat boende. Ytterligare en utmaning som TRIS lyfter är att de har svårt att rekrytera kompetent personal såsom handledare med kunskap om ämnet till personal.

Flera av verksamheterna framhåller att bristen av långsiktig stöd påverkar arbetet negativt. Ett mer förutsägbart

och kontinuerligt stödsystem i form av exempelvis långsiktiga bidrag önskas. Här resonerar Bygga broar kring svårigheterna rörande finansiering:

”Att befinna sig i kommunala verksamheter kan vara utmanande. I vissa kommuner är vi en del av kommunens arbete. I t.ex Göteborg är vi en integrerad del av förskoleförvaltningens arbete. De har tagit den hållningen och vi utgör en del av förvaltningens budget. Medan i andra kommuner ser vi en större utmaning i att få ha kvar arbetet levande.”

Samverkan med kommuner lyfts också fram som en utmaning av Existera. I likhet med andra civilsamhällsorganisationer har Existera haft svårt att nå nyanlända. För att nå målgruppen har Existera försökt etablera en väg in via en större kommun som bland annat arbetar med nyanlända. Verksamhetsföreträdaren från Existera säger:

”Kommunen har ett projekt kring att få ut nyanlända i arbetet. Projektet utgörs bland annat av föreläsningar. Tråkigt nog så har kommunen strukit punkten angående jämställdhet för att de anser att det inte finns tid att informera eller arbeta med det. Vi har frågat om vi kan få hålla i workshops. Men jag får ingen respons från kommunen.”

Några av verksamheterna har tagit upp att de står inför stora digitala utmaningar. Särskilt nu under Covid-19 pandemin, men även framöver hur de ska möta ökade behov av att ta del av digitala möten, utbildningar, och på annat sätt bedriva sin verksamhet med ökade krav på digitalisering. En del av verksamheterna som kontaktades för undersökningen meddelade också att de just nu inte har någon verksamhet på grund av Covid-19 då de inte har någon möjlighet att ställa om till digital verksamhet.

UTMANINGARNA MED ATT UTVÄRDERA VERKSAMHETEN

Få verksamheter har genomfört utvärderingar av sina arbetssätt, och ännu färre bedriver ett systematiskt utvärderingsarbete där insatsens specifika effekt går att utläsa. Några har däremot genomfört undersökningar i form av enkäter men beskriver att det är svårt att få till bra utvärderingar som särskilt syftar till att visa eventuellt förändrade attityder eller andra effekter.

Här kommer utdrag från Skånes Horn av Afrikas projekt-rapport avseende utvärdering:

”Vi har gjort kontinuerliga utvärderingar och anpassat projektets aktiviteter efter feedback från deltagarna. Utvärdering kan göras på flera sätt. Vi har gjort enkät i starten och i slutet av hela projektet som mätt kunskapsnivå som gjorde att vi kunde se att många lärt sig mycket om lagen till exempel. Under projektets gång har vi också hållit dialog med deltagarna om upplägget och hur man uppfattat möten och aktiviteter, vad man tycker varit bra och vad som kan förbättras. Där har vi tagit hänsyn till feedback om olika ämnen man velat diskutera för att innehållet skulle kännas relevant för deltagarna. Ifall man inte är trygg i att skriva kan utvärdering muntligt eller med kryssval vara enklare än att skriva själv.”⁶⁴

En verksamhet som utmärker sig i detta avseende är TRIS, då de både gör regelbundna undersökningar som en del av sin metod för att hitta personer de anser vara i riskgrupp och erbjuda dem en förändring, samt gör uppföljningar av attityder efter genomgångna gruppverksamheter. TRIS har även bidragit till en av få omfångsundersökningar i Sverige kring hedersrelaterat våld och förtryck inklusive könsstymning av flickor och kvinnor⁶⁵. TRIS tar dock upp ett etiskt dilemma om att de inte riktigt vill avslöja hur många som ändrar sin attityd efter att ha deltagit i deras verksamhet kring hedersrelaterat våld och förtryck inklusive könsstymning av flickor och kvinnor.

Risken som kan uppstå är att sådana resultat gör att de initialt har svårt att få kontakt med en del på grund av egen bristande tillit eller att föräldrar då hindrar sina barn och unga från att delta. Här resonerar verksamhetsföreträdaren från TRIS ytterligare rörande detta:

”Det tar tid att bygga en verksamhet. Ibland kan jag bli frustrerad. Många tänker hur svårt kan det vara? Men det tar tid att bygga hållbara strukturer. Verksamheten måste vara säker. Det förbyggande arbetet måste kunna mätas. Vi kan inte riskera att ha verksamheter där unga kvinnor och män känner att hedersnormer reproduceras. Det finns unga kvinnor som kommer till oss och upplever att det inte blir lyssnade på. Kvalitetssäkring av verksamheten är viktigt. Förut när vi var nya tänkte vi den personen bjuder vi in. Det blir bra. Men nu bjuder vi inte in någon förrän vi kvalitetssäkrat innehållet.”

64 Skånes Horn av Afrika 2019

65 Tjejers rätt i samhället UNG 018. (2019)

Verksamheterna beskriver dock att de uppfattar att många av deras deltagare är nöjda med deras verksamhet och insatser, i något fall har man frågat om ”nöjdhet” som en slags utvärdering, i andra fall är det mer personliga och ad hoc-betonade återkoppling från vissa deltagare som verksamheten bygger denna uppfattning på.

Flera av verksamheterna beskriver explicit eller mer indirekt vad de vill uppnå, men att de inte har resurser att undersöka och utvärdera om verksamheten har den effekt som de önskar. En del beskriver en kedja av önskade effekter det vill säga att de vill få till ökad insikt och kunskap, som påverkar attityder, samt leder till förändrade handlingar.

ARBETET HAR RESULTERAT I KUNSKAPSHÖJNING, GEMENSKAP OCH STÖD

Merparten av verksamhetsföreträdarna uppger att deras arbete resulterat i att deltagarna erhållit ökad kunskap om könsstympning av flickor och kvinnor. Kunskapsområden i relation till företeelsen som lyfts fram är mänskliga rättigheter, lagen mot könsstympning, religion och hälsa. Ett fåtal upplever att de ser en värderingsförändring. Till exempel berättar verksamhetsföreträdaren från Skånes horn av Afrika att en deltagare uttryckte en positiv syn avseende prickning i början av projektet. I slutet av kursen hade deltagaren ändrat uppfattning. Även TRIS ser att deras arbete bidragit till en värderingsförändring:

”Vi märker att kunskap om könsstympning ökar bland våra deltagare. Fler och fler unga kvinnor skriver i utvärderingen att de har mer kunskaper om sina rättigheter och vem de ska vända sig till om de vill ha stöd. Många berättar också att de får lära sig argument om varför det är fel att könsstympa. Det tydligaste resultat är att föreställningen om att föra vidare traditionen minskar bland våra deltagare efter ett år. Det är största resultatet är en värderingsförändring. Man är inte på samma skala som innan. Man tycker inte att det är lika bra.”

Existera uppger att deras arbete mot könsstympning av flickor och kvinnor har bidragit till att utsatta har erhållit en gemenskap, förståelse och forum för stöd samt samtal.

De verksamheter som har inriktat sig mot yrkesprofessionella berättar att deras kunskapshöjande insatser har bidragit till att deltagarna känt sig tryggare i hur de ska hantera frågan i sitt dagliga arbete. Verksamhetsföreträdaren från Bygga Broar berättar:

”Jag kan se att personalen är tryggare. Vi har en förskola där många familjer gifter sig inom familjen med kusiner. Det här har personalen vetat om men man har aldrig riktigt pratat om det medan man idag gör det och tar det med de här vårdnadshavarna. Vi har också sett att anmälningar ökar i de områden vi arbetar inom. Att man upptäcker saker tidigare och det gäller även könsstympning.”

Flera framhåller att deras arbete mot könsstympning av flickor och kvinnor bidrar till att frågan synliggörs i samhället. Verksamhetsföreträdaren från Female integrity som har arbetet med frågan under många år ser en tydlig utveckling. Enligt henne känner fler till ämnet och talar om det i högre utsträckning idag jämfört med 1990-talet.

Ytterligare ett resultat som lyfts fram är att en del utsatta har till följd av kunskapshöjning och stöd från personal sökt vård för sin könsstympning. I de här fallen har verksamheterna hjälpt deltagarna söka vård på vårdinrättningar med specialkompetens inom området såsom Kvinnokliniken på Akademiska sjukhuset i Uppsala och Amelmottagningen i Stockholm. Att befinna sig i närheten av en mottagning som är specialiserad i frågan ses som en stor fördel.

**VÄGEN
FRAMÅT**

FLERA GODA EXEMPEL

De verksamheter som ingår i kartläggningen arbetar främst med utbildningsprogram och interaktiva metoder. Arbetet syftar till att stärka deltagarnas kunskap och ge upphov till kritiskt tänkande samt bistå utsatta med stöd och informera om vart de kan söka vidare vård.

Kartläggningen visar att verksamheterna har genomfört ett stort antal aktiviteter. Samtidigt finns det svårigheter att utläsa vad resultaten är, vilket delvis är en följd av att deras arbete innefattar insatser som är svåra att mäta som exempelvis attitydförändring. Eventuella utvärderingar och uppföljningar av verksamheternas arbetssätt, baseras primärt på verksamhetsföreträdarens eller anställdas upplevelser och mer sällan på mätbara mål som kan fungera som evidens för arbetssättets eller metodens effekter. Ett fåtal av verksamheterna har genomfört någon sådan utvärdering eller uppföljning men detta underlag har inte legat till grund för denna kartläggning. Men däremot visar kartläggningen på att de finns flera exempel på hur ett förebyggande arbete mot könsstymning av flickor och kvinnor kan bedrivas och vilka områden som bör utvecklas för att skapa förutsättningar till att på sikt kunna bedöma insatsernas effekter.

Lägg tid på förankring

Att etablera tillit och att förankra det förebyggande arbetet med målgrupper är avgörande för att få personer att delta i aktiviteter. Verksamheterna har lagt mycket tid på att förankra tankar, idéer och arbete med tilltänkta målgrupper. Att befinna sig på arenor där målgruppen finns såsom skolan och föreningslivet, lyfts också fram som en framgångsfaktor. Även kunskap och förståelse för kulturen som målgrupper har ursprung i är betydelsefullt för tillit och förtroendeskapandet.

För att nå ut till målgrupper har verksamheterna använt sig av flera olika strategier och kanaler. Till exempel har Afrikas horn Kulturcenter genomfört läger för somaliska familjer där frågor om könsstymning av flickor och kvinnor har lyfts fram. Även ledare med högt förtroendekapital såsom föreningsledare och religiösa ledare har använts som kanal för att nå målgruppen. Att bygga vidare från det man redan gör är också en framgångsfaktor beskriver några verksamheter. Till exempel har Afrikas horn Kulturcenter och Skånes Horn av Afrika bedrivit projekt avseende könsstymning av flickor och kvinnor som ett komplement till deras övriga verksamhet. Att inventera det man redan gör och sedan utveckla arbetet kan vara ett tillvägagångsätt.

Kartläggningen visar att flera verksamheter når pojkar och män där Afrikas horn Kulturcenter och TRIS beskriver i kartläggningen hur de arbetar, men att det kan finnas

utmaningar. Generellt riktas ett flertal insatser till flickor och kvinnor med syfte att motverka könsstymning men Jämställdhetsmyndigheten beskriver exempel på arenor som är av vikt för att särskilt nå pojkar och män i slutredovisningen av tidigare regeringsuppdrag. Idrottsrörelsen, föreningslivet och skolan tas som exempel på sådana arenor.⁶⁶

Kartläggningen visar dock att det finns behov av att fördjupa kunskapen i hur arbetet i högre utsträckning kan involvera pojkar och män i det förebyggande arbetet.

Trygghet är en central aspekt i planeringen av insatserna uppger ett flertal av verksamheterna. Att erbjuda en trygg miljö för berörda grupper som deltar i aktiviteterna kan exempelvis skapas genom könsseparatistiska forum. Arbetet har resulterat i att utsatta får komma till tals och fått stöd samt bli vidarehänvisade till hälso- och sjukvården vid behov. Civilsamhället spelar en viktig roll i att kunna erbjuda berörda grupper rätt information. Trots verksamheternas engagemang och insatser för att nå målgrupper ses rekrytering av deltagare till verksamheten som en utmaning. Vissa verksamheter påtalar också att de under programmets gång sett att deltagarnas intresse svalnat.

Bred ansats med flera olika typer av insatser

Flera verksamheter berättar att deras arbete har resulterat i kunskapshöjning hos berörda grupper och yrkesverksamma. Förebyggande åtgärder i form av föreläsningar och samtalsträffar bidrar därmed till kunskaps- och erfarenhetsutbyte. Arbetet bidrar också till att synliggöra könsstymning av flickor och kvinnor och bryta tystnaden kring området. Program riktade mot berörda grupper omfattas av föreläsare med expertkompetens såsom vårdpersonal samt religiösa ledare vilket Afrikas horn kulturcenter beskriver att de använts sig av. Även föreläsare med personliga erfarenheter av könsstymning av flickor och kvinnor har bjudits in beskriver bland andra Skånes horn av Afrika. En bred ansats tycks därmed vara en framgångsfaktor.

Kartläggningen visar att religiösa ledare kan ha en viktig roll i det förebyggande arbetet. Förutom att religiösa ledare kan ha ett högt anseende hos målgrupperna kan de även bemöta fördomar om sambandet mellan religion och företeelsen på ett adekvat sätt. I Jämställdhetsmyndighetens slutredovisning av tidigare regeringsuppdrag belyser myndigheten även internationella erfarenheter som visar på vikten av involvering av religiösa ledare.⁶⁷

Kartläggningen visar att det är viktigt att det finns olika typer av insatser eftersom målgruppen är heterogen och har olika behov. Till exempel är åldersspannet inom målgruppen stor, vilket kan innebära utmaningar att erbjuda

66 Jämställdhetsmyndigheten (2020b). Förebyggande arbete mot könsstymning av flickor och kvinnor. 2020:10.

67 Ibid

en åldersanpassad verksamhet för alla som deltar. Vissa insatser kan också behöva anpassas, exempelvis för att nå personer med funktionsnedsättning eller personer med bristande kunskaper i det svenska språket. Att tala om könsstymning av flickor och kvinnor kan vara svårt för att ämnet är av känslig karaktär. För att hantera denna problematik är såväl samtalsträffar med berörda grupper som föreläsningar till allmänheten centrerade kring fakta, lagstiftning och mänskliga rättigheter men även information vid behov om exempelvis stöd och vård.

Kunskap om normer om kön och sexualitet är viktiga verktyg i det förebyggande arbetet. När det gäller yrkesverksamma är det också betydelsefullt att utbilda om processinriktade värdeialoger och kulturkompetens. Arbetet leder till att yrkesverksamma blir tryggare att tala om frågan med berörda grupper. Det kan även leda till att bemötandet av utsatta inom arenor såsom hälso- och sjukvården förbättras.

UTVECKLINGSOMRÅDEN, UTVÄRDERING OCH LÅNGSIKTIG FINANSIERING

Kartläggningen visar att för många mindre, ideellt drivna civilsamhällesorganisationer innebär systematiskt uppföljnings- och utvecklingsarbete stora utmaningar. Dokumentation och systematiskt arbete riskerar att ta resurser från det som uppfattas som kärnuppdraget i verksamheten. Flera av civilsamhällesorganisationerna som ingår i kartläggningen har inte heller dokumenterat deras arbetssätt eller metoder. För flera typer av uppföljningar och utvärderingar behövs systematisk dokumentation som underlag, vilket innebär att stöd till en del civilsamhällesorganisationer kan bestå av utformning av frågor, mallar eller reflektion av metod för att dokumentera uppföljnings- och utvecklingsarbetet vilket Jämställdhetsmyndigheten för fram inom ramen för sin slutredovisning av tidigare regeringsuppdrag.⁶⁸

Uppföljning och utvärdering är viktigt för att det förebyggande arbetet mot könsstymning av flickor och kvinnor ska utvecklas. Samtidigt finns det en rad metodologiska omständigheter som gör det svårt för verksamheterna att utvärdera deras insatser. För att civilsamhället ska kunna bedriva våldsförebyggande arbete behöver de ha goda förutsättningar för sin existens. Flera av civilsamhällesorganisationerna som ingår i studien vittnar om brist på långsiktighet, personella och ekonomiska resurser i verksamheten. För att utveckling inom området ska ske har Jämställdhetsmyndigheten även tidigare fört fram behovet av exempelvis riktade uppdrag till myndigheter men även möjliggörandet av långsiktiga och stabila förutsättningar för aktörer inom civila samhället som arbetar inom området.⁶⁹

SELEKTIV PREVENTION

Verksamheterna som ingår i studien har som övergripande mål att könsstymning av flickor och kvinnor ska upphöra. Ytterst få av verksamheterna kan dock ge exempel på deltagare som till följd av aktiviteterna har ändrat uppfattning om könsstymning av flickor och kvinnor. Verksamheterna uppger själva att de möter i huvudsak personer som redan har en negativ inställning mot könsstymning av flickor och kvinnor. Om deltagarna redan från början har en negativ inställning till företeelsen, blir det svårt att visa att en metod som inriktar sig på attitydförändring verkligen skapar förändring i attityder. Att mäta attitydförändring i detta sammanhang är därmed metodologiskt utmanande.

Eftersom könsstymning av flickor och kvinnor är olagligt i Sverige skapar det i sig en metodologisk utmaning i att skapa arbetssätt där individer uttrycker explicit attityder och värderingar som kan uppfattas som positiva till könsstymning. Att identifiera personer som har en positiv attityd eller är ambivalenta till könsstymning efter migration blir därmed utmanande. Till exempel pekar forskning på att antalet år som personer har vistats i exil har betydelse för attitydförändring. Nyanlända förefaller därför vara en angelägen grupp att tidigt nå med information och stöd. Flera av verksamheterna som ingår i kartläggningen når nyanlända till viss del. Samtidigt påtalas svårigheter med att nå nyanlända. För verksamheterna kan en kanal till målgruppen vara genom kommunala verksamheter. Vissa uttrycker även önskemål om att samverka mer med myndigheter som exempelvis socialtjänst och hälso- och sjukvård samt skola.

Kunskaps- och utvecklingsarbetet inom det förebyggande arbetet bör beakta att målgruppen är heterogen. Kartläggningen visar att verksamheterna möter exempelvis personer som härrör från olika länder och som har vistats i Sverige olika lång tid samt ett brett spann av erfarenheter i relation till könsstymning.

Denna kartläggning belyser det förebyggande arbetet mot könsstymning av flickor och kvinnor och beskriver några av de åtta deltagande verksameters erfarenheter inom fältet. Den erfarenhetsbaserade kompetens som finns behöver utvecklas i kombination med fortsatt forskning. Det behövs även framöver stöd i systematiskt uppföljnings- och utvecklingsarbete för att på sikt kunna se om arbetssätt och metoder leder till förväntad attitydförändring och förebygger att flickor och kvinnor utsätts för könsstymning.

68 Ibid

69 Ibid

VERKSAMHETS- BESKRIVNING

- **Action Aid Sverige** är en religiöst och partipolitiskt oberoende kvinnorrättsorganisation samt en del i den globala Action Aid-federationen som arbetar i 46 länder. Action Aid Sverige har sitt säte i Stockholm. Utgångspunkten för arbetet är ett feministiskt perspektiv. Arbetet är centrerat kring fyra fokusområden som är flickor och kvinnors rättigheter, kampen för demokratiska rättigheter, katastrofinsatser och beredskap samt hållbar försörjning och klimatanpassning. I såväl Sverige som internationellt arbetar Action Aid för att stoppa könsstympning av flickor och kvinnor. Arbetet bygger på att skapa trygghet, öppenhet och attitydförändring. Under 2019 och 2020 har Action Aid erhållit finansiering från Socialstyrelsen och Jämställdhetsmyndigheten för att bedriva förebyggande arbete mot företeelsen i Sverige.⁷⁰
- **Action to stop** bildades för omkring fyra år sedan. Även om organisationen funnits i några år upplever verksamhetsföreträdarna att de är i uppstartsfas. För närvarande är arbetet centrerat kring att hitta finansiering och bilda hållbara verksamhetsstrukturer. Syftet är att bilda en nationell och internationell organisation som arbetar mot könsstympning av flickor och kvinnor. Verksamhetsföreträdaren har erfarenhet av att föreläsa om könsstympning av flickor och kvinnor för bland annat yrkesverksamma.⁷¹
- **Afrikas Horn Kulturcenter** i Örebro är en religiöst och partipolitiskt obunden förening som bildades 1992. Föreningen har omkring 2500 medlemmar som i huvudsak härrör från Somalia. Arbetet åsyftar att främja mänskliga rättigheter, jämställdhet, jämlikhet, integration, medlemmarnas kulturarv, barns utveckling, somaliernas intresse i Örebro kommun samt stödja fred och demokratiutveckling i Afrikas Horn. Föreningen är öppen för alla som stödjer föreningens ändamål.⁷² Afrikas Horn Kulturcenter har från 2016 till 2017 arbetat för att förebygga och motverka könsstympning av flickor och kvinnor under ramen för projektet ”Att vilja se, vilja veta och att våga fråga”. Projektet har finansierats med stöd
- **Bygga broar** är en modell för ett hållbart värdegrundsarbete inom förskola, skola, socialtjänst och andra verksamheter som möter barn, unga och vårdnadshavare. Arbetet drivs av ideella föreningen Acting for Change. Modellen används på flera håll i landet och implementeras av kommunerna själva. Syftet är att stärka personalens värdegrund, förhållningssätt och bemötande ur ett interkulturellt perspektiv så att de kan föra processinriktade samtal med vårdnadshavare om barnens situation. Det övergripande ändamålet är att stärka barn och ungas rättigheter, främja integration och förebygga hedersrelaterat våld och förtryck (inklusive könsstympning av flickor och kvinnor). Arbetet bygger på omkring femton års erfarenhet av våldsförebyggande arbete med barn, unga och familjer i segregerade och socialt utsatta miljöer. Modellen har finansierats med stöd av bland annat länsstyrelserna i Skåne, Halland, Västra Götaland och Östergötland.⁷⁴
- **Existera** är en politiskt och religiöst obunden förening som arbetar för att motverka könsstympning av flickor och kvinnor samt stödja utsatta. Målgruppen utgörs i huvudsak av flickor och kvinnor som har utsatts för könsstympning. Föreningen erbjuder stödinsatser såsom uppsökande rådgivning, utbildning/information, samtalsstöd, stöd i kontakt med myndigheter, dietister och personliga tränare. Föreningen erbjuder även utbildningar för yrkesverksamma som möter målgruppen.⁷⁵ Existera bildades 2015 och ligger i Stockholms län. Arbetet har bedrivits under varierande utsträckning de senaste åren.⁷⁶
- **Female integrity** är en ideell och politiskt obunden organisation som arbetar för att bekämpa könsstympning av flickor och kvinnor. Föreningen låg tidigare under huvudorganisationen Riskföreningen Stoppa Kvinnlig Könsstympning (RISK). Female integrity har sitt säte i Uppsala.⁷⁷
- **Skånes Horn av Afrika** är en ideell förening som startade 2010 med omkring 350 medlemmar i olika åldrar. Majoriteten av medlemmarna

70 Action Aid 2021a;b;c.

71 Uppgifterna baseras på en intervju med verksamhetsföreträdarna som genomfördes under hösten 2020.

72 Afrikas Horn kulturcenter 2021

73 Afrikas Horn kulturcenter 2017

74 Bygga broar 2020;2021

75 Existera 2020, Existera 2021

76 Uppgifterna inhämtades under en intervju med föreningens verksamhetsföreträdare hösten 2020.

77 Ibid

har ursprung i Östafrika och bor i stadsdelen Gamlegården i Kristianstad. Syftet är att stödja medlemmar till arbete, utbildning och ett aktivt samhällsdeltagande. Föreningen bedriver ett flertal olika verksamheter. Till exempel erbjuder de läxhjälp för barn och unga i samarbete med kommunen. Föreningen driver också en satsning som syftar till att stödja kvinnor till självförsörjning där målet är ett kvinnokooperativ i egen regi. Under 2016–2019 har föreningen med stöd av Arvsfonden drivit projektet ”Ändring av attityder mot en skadlig tradition”. Syftet med projektet är att öka kunskapen om könsstymning av flickor och kvinnor, främja negativa attityder till företeelsen, skapa forum för samtal och stödja utsatta med deras hälsa vid behov.⁷⁸

- **Tjejers rätt i samhället (TRIS)** är en partipolitiskt och religiöst obunden ideell förening som arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck (inklusive könsstymning av flickor och kvinnor). Föreningen bildades 2002 och har sitt säte i Uppsala. Målgruppen utgörs av unga kvinnor och även unga män som har utsatts för eller riskerar att utsättas för hedersrelaterat förtryck och våld. TRIS har även en särskild kompetens i att stödja ungdomar som har en intellektuell funktionsnedsättning och som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. TRIS arbetar utifrån flera verksamhetsområden, både förebyggande och akut samt med metod- och utbildningsverksamhet. Den förebyggande verksamheten riktar sig till unga kvinnor och män som har ett inskränkt handlingsutrymme. Jourverksamheten utgörs av TRIS nationella jourtelefon samt chatt för hjälpsökande och yrkesverksamma. Därutöver erbjuder föreningen juridiskt stöd och stöd med myndighetskontakter samt utbildningar i hedersrelaterat våld och förtryck.⁷⁹

78 Skånes Horn av Afrika 2019;2021

79 Tjejers rätt i samhället 2021

REFERENSLISTA

- Action Aid (2021a). Våra mål och visioner. <https://www.actionaid.se/om-actionaid/mal-och-vision/> (inhämtad 2021-05-11).
- Action Aid (2021b). Vårt arbete. <https://www.actionaid.se/vart-arbete/> (inhämtad 2021-05-11).
- Action Aid (2021c). Attitydförändringar för att stoppa kvinnlig könsstympning. <https://www.actionaid.se/vart-arbete/vart-arbete-i-sverige/jamy/> (inhämtad 2021-05-11).
- Action Aid (2021d). Attitydförändringar för att stoppa kvinnlig könsstympning. <https://www.actionaid.se/vart-arbete/vart-arbete-i-sverige/jamy/> (inhämtad den 2021-05-11).
- Afrikas Horn Kulturcenter (2021). Välkommen till Afrikas Horn Kulturcenter i Örebro. <https://www.afrikashorn.com/> (inhämtad 2021-05-11).
- Afrikas Horn Kulturcenter (2017). PROJEKTRAPPORT Projektnamn ”Att vilja se, vilja veta och att våga fråga”. 2017.
- ASKEW IAN (2005). Methodological issues in measuring the impact of interventions against female genital cutting. *Culture, Health & Sexuality*, September-October 2005, 7(5): 463-477.
- Berg RC, Denison E. Effectiveness of interventions designed to prevent female genital mutilation/cutting: a systematic review. *Stud Fam Plann*. 2012 Jun;43(2):135-46.
- Belmaker RH. Successful cultural change: the example of female circumcision among Israeli Bedouins and Israeli Jews from Ethiopia. *Isr J Psychiatry Relat Sci*. 2012;49(3):178-83.
- Berggren Vanja (2006). Kvinnlig könsstympning som kulturspegel? Forskningsresultat i ett ursprungsland och i Sverige efter immigration. *Socialmedicinsk tidskrift* 4/2006.
- Berggren Vanja, Bergström Staffan, Edberg Anna-Karin (2006). Being Different and Vulnerable: Experiences of Immigrant African Women Who Have Been Circumcised and Sought Maternity Care in Sweden, *Journal of Transcultural Nursing*, 2006;17(01):50-57.
- Brown K, Beecham D, Barrett H (2013). The Applicability of Behaviour Change in Intervention Programmes Targeted at Ending Female Genital Mutilation in the EU: Integrating Social Cognitive and Community Level Approaches. *Obstet Gynecol Int*. 2013.
- Bygga broar (2020). En modell för att stärka barnets rättigheter, främja integration och förebygga hedersrelaterad problematik genom processinriktad värdegrundsdialog.
- Bygga broar (2021). Välkommen till bygga broar. [Bygga Broar | Långsiktigt värdegrundsarbete](#) (inhämtad 2021-05-11).
- Elgaali M, Strevens H, Mårdh PA (2005). Female genital mutilation - an exported medical hazard. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*. 2005 Jun;10(2):93-7.
- European Institute for Gender Equality (2015). Estimation of girls at risk of female genital mutilation in the European Union. June 2015.
- Exterkate Marja. (2013). Female Genital Mutilation in the Netherlands. Prevalence, incidence and determinants. Pharos Centre of Expertise on Health for Migrants and Refugee. Januari 2013.
- Existera (2020). Projekt - Existera mot könsstympning och hedersrelaterat våld. Juli 2020.
- Existera (2021). Om oss. <https://www.existera.org/om-oss/> (inhämtad 2021-05-18).
- Franzén Anna & Gottzén Lucas (2020). Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt. Stockholms universitet. 2020:2.

- Gele AA, Sagbakken M, Kumar B (2015). Is female circumcision evolving or dissolving in Norway? A qualitative study on attitudes toward the practice among young Somalis in the Oslo area. *Int J Womens Health*. 2015 Nov 26;7:933-43.
- Gele, A.A., Johansen, E.B. & Sundby, J (2012). When female circumcision comes to the West: Attitudes toward the practice among Somali Immigrants in Oslo. *BMC Public Health*, 2012, 12:697.
- Lien Inger-Lise & Schultz Jon-Håkon (2013). Internalizing Knowledge and Changing Attitudes to Female Genital Cutting/Mutilation. *Obstetrics and Gynecology International*. 2013.
- Johansen R. Elise B, Diop Nafissatou J, Glenn Els Leye Laverack (2013). What Works and What Does Not: A Discussion of Popular Approaches for the Abandonment of Female Genital Mutilation. *Obstetrics and Gynecology International*.
- Johnsdotter Sara & Essén Birgitta (2016). Cultural change after migration: Circumcision of girls in Western migrant communities. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*. 2016:32. Pages 15-25
- Johnsdotter Sara (2018). The Impact of Migration on Attitudes to Female Genital Cutting and Experiences of Sexual Dysfunction Among Migrant Women with FGC. *Current Sexual Health Reports* (2018) 10:18–24.
- Johnsdotter Sara, Aregai Rishan, Aje Carlbom, Moussa Kontie och Essén Birgitta (2005). ”Aldrig mina döttrar”. En studie om attityder till kvinnlig omskärelse bland etiopier och eritreaner i Sverige. Rädna barnen. 2005. Upplaga 1. Artikelnummer 3203.
- Jämställdhetsmyndigheten (2019), Förebyggande arbete mot könsstympning av flickor och kvinnor. 2019:9.
- Jämställdhetsmyndigheten (2020a). Arbeta pågår. Rapport 2020:1.
- Jämställdhetsmyndigheten (2020b). Förebyggande arbete mot könsstympning av flickor och kvinnor. 2020:10. <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/files/2020/12/Slutredovisning-Forebyggande-arbete-mot-konsstympning-av-flickor-och-kvinnor-Klar.pdf>
- Jämställdhetsmyndigheten (2020c). Inget att vänta på. Handbok för våldsförebyggande arbete. 2020. <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/handboken-inget-att-vanta-pa>
- Jämställdhetsmyndigheten (2021a). Psykisk ohälsa och andra aspekter av hälsa 2021:2.
- Jämställdhetsmyndigheten (2021b). Könsstympning av flickor och kvinnor. <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/mans-vald-mot-kvinnor/konsstympning-av-flickor-och-kvinnor> (inhämtad 2021-05-04).
- Karlsen Saffron, Carver Natasha, Mogilnicka Magda, Pantazis Christina (2019). “Stigmatising” and “traumatizing” approaches to FGM-safeguarding need urgent review. University of Bristol. Policy Report 46.
- Länsstyrelsen Östergötland (2015). Våga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade. 2015:16.
- Länsstyrelsen Östergötland (2021). Regeringsuppdrag. <https://www.hedersfortryck.se/om-oss/regeringsuppdrag/> (inhämtad 2021-05-04).
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2011). KVINNLIG OMSKÄRELSE/ KÖNSSTYMPNING I SVERIGE – en kunskaps- och forskningsöversikt. NCK-rapport. 2011:1.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2021). Kvinnlig könsstympning. <https://nck.uu.se/kunskapsbanken/amnesguider/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/konsstympning/> (Inhämtad 2021-05-05).
- Nilsson Gabriella, Lövkrona Inger, Björklund Linn, Degerkvist, Julia (2020). Unga och sexuellt våld. Främjande av ett kunskapsbaserat bemötande av brottsoffer. Slutrapport. Lunds universitet.
- Mödrahälsovårdsenheten Region Stockholm (2020). Årsrapport. Barnmorskemottagningarna i Stockholms län 2019. September 2020.

- Rashid Ruwar (2019). Könstymning av flickor i Sverige - En intervjustudie om skolsköterskors resonemang kring sitt arbete med och för flickor som riskerar att bli eller redan är utsatta för könstymning. Lund universitet.
- Skånes Horn av Afrika (2019). Ändring av attityder mot en skadlig tradition. Erfarenheter från ett projekt om kvinnlig omskärelse/könstymning.
- Skånes Horn av Afrika (2020), Skånes Horn av Afrika. <https://skanes-horn-av-afrika.webnode.se/> (inhämtad 2021-05-11).
- Socialstyrelsen (2014), [Anmäla oro för barn \(socialstyrelsen.se\)](https://www.socialstyrelsen.se/om-oss)
- Socialstyrelsen (2015). Flickor och kvinnor i Sverige som kan ha varit utsatta för könstymning. En uppskattning av antalet. Januari 2015. Artikelnummer 2015-1-32.
- Socialstyrelsen (2016). Kvinnlig könstymning – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete. Juni 2016.
- Socialstyrelsen (2020). Inventering av vård för kvinnor och flickor som har varit utsatta för könstymning. Delrapport 1. Mars 2020. Artikelnummer 2020-3-6632.
- Socialdepartementet (2016). Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid. Skr.2016/17:10.
- Socialdepartementet (2018). Handlingsplan mot könstymning av flickor och kvinnor.
- Strid Sofia (2020). Betydelser av könstymning hos migrerade minoriteter i Sverige. En feministisk våldsforskningsanalys. Sociologisk Forskning. 2020. årgång 57, nr 2, sid 141–163.
- Strid Sofia, Enelo Jan-Magnus, Cinthio Hanna, Baianstovu í Rúna (2018). Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Örebro universitet. November 2018.
- Tjejjers rätt i samhället (2021). Om oss. <https://www.tris.se/om-oss> (inhämtad den 2021-05-11).
- Tjejjers rätt i samhället (2019). UNG 018. En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala. Januari 2019.
- Axelsson Tobias K & Strid Sofia (2020). Minority migrant men's attitudes toward female genital mutilation: Developing strategies to engage men. *Health Care for Women International*. 41:6. 709-726.
- Wahlberg Anna (2017a). Continuity or Change? Improved Understanding of Attitudes Towards Female Genital Cutting after Migration from Somalia to Sweden. Uppsala universitet.
- Wahlberg A, Johnsdotter S, Selling KE, Källestål C, Essén B (2017b). Baseline data from a planned RCT on attitudes to female genital cutting after migration: when are interventions justified? *BMJ Open*. 2017 Aug 11;7(8).
- Wahlberg A, Johnsdotter S, Ekholm Selling K, Essén B (2019). Shifting perceptions of female genital cutting in a Swedish migration context. *PLoS One*. 2019 Dec 4;14(12).
- Widmark Catarina, Tishelman Carol, Ahlberg Beth Maina (2002). A study of Swedish midwives' encounters with infibulated African women in Sweden, *Midwifery* (2002) 18, 113-125 & 2002 Published by Elsevier Science Ltd.
- World Health Organization (2016). WHO guidelines on the management of health complications from female genital mutilation
- World Health Organization (2021a). Female genital mutilation. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation#:~:text=FGM%20is%20a%20violation%20of%20the%20human%20rights,mutilation%20%28FGM%29%20comprises%20all%20procedures%20that%20involve%20> (inhämtad 2021-05-05).
- World Health Organization (2021b). Empowering health care providers to prevent female genital mutilation. <https://www.who.int/activities/empowering-health-care-providers-to-prevent-female-genital-mutilation> (inhämtad 2021-05-12).

Den här skriften är till dig som är verksam inom en organisation eller verksamhet som möter flickor och kvinnor som blivit utsatta eller som riskerar att utsättas för könsstämpling. Syftet är att visa på åtta verksamheter erfarenheter från sitt arbete, men även att belysa utmaningar, behov och vägen framåt för ett verkningfullt förebyggande arbete mot könsstämpling av flickor och kvinnor.

**JÄMSTÄLLDHETS
MYNDIGHETEN**